

УДК 37.012

ФОРМУВАННЯ ВИСОКОГО РІВНЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СКЛАДОВА ПЛАНЕТАРНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

©Зеленов Є.А.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Інформація про автора:

Зеленов Євгеній Анатолійович: ORCID 0000-0001-8122-5583; olmer54@mail.ru; доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, проспект Радянський 59-а, м. Сєверодонецьк, 93400, Україна.

У статті аналізуються роль і місце інтелектуальної культури як компонента планетарного виховання студентської молоді. Визначено її завдання, функції (розвивальна, профілактична, прогностична та корекційна) та критерії відбору методів і технологій формування. Також визначається сутність інтелігентності і її основні риси. Показано, що високий рівень інтелектуальної культури майбутніх фахівців є невід'ємною складовою планетарного виховання студентської молоді.

Ключові слова: інтелектуальна культура, інтелігенція, планетарне виховання, студентська молодь.

Зеленов Е.А. «Формирование высокого уровня интеллектуальной культуры как составляющая планетарного воспитания студенческой молодежи»

В статье анализируются роль и место интеллектуальной культуры как компонента планетарного воспитания студенческой молодежи. Определены ее задачи, функции (развивающая, профилактическая, прогностическая и коррекционная) и критерии отбора методов и технологий формирования. Также определяется сущность интеллигентности и ее основные черты. Показано, что высокий уровень интеллектуальной культуры будущих специалистов является неотъемлемой составляющей планетарного воспитания студенческой молодежи.

Ключевые слова: интеллектуальная культура, интеллигенция, планетарное воспитание, студенческая молодежь.

E. Zelenov “Forming a High Level of Intellectual Culture as a Component of Planetary Education of Students”

The article analyzes the role and place of intellectual culture as a component of planetary education of students. It defines its objectives, functions (developing, preventive, predictive and corrective) and criteria for the selection of methods and technologies of formation. It is also determined by the nature of intelligence and its main features. It is shown that a high level of intellectual culture of the future experts is an integral part of the planetary education of students.

Key words: intellectual culture, intellectuals, planetary education, student's youth

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями

У контексті нових соціальних реалій стан освіти кінця ХХ – поч. ХХІ століття розцінюється як кризовий, оскільки формована цією освітою особистість не відповідає вимогам інформаційного суспільства. Серед основних ознак його кризовості можна назвати такі: технократична спрямованість у вигляді вузької

прагматичної орієнтації, установка на механічне засвоєння знань, відсутність ефективних методик розвитку навиків самостійної роботи і критичного мислення, монологізм і диктат викладачів, низький етичний потенціал. Тобто – низький рівень або й відсутність інтелектуальної культури майбутніх фахівців.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою нашої наукової розвідки є з'ясування місця інтелектуальної культури у складі планетарного виховання студентської молоді, визначення її функцій та основних методів формування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Інтелектуальна культура особистості є одним із структурних компонентів загальної особистісної культури. Вона включає комплекс знань і умінь у сфері розумової праці: вміння визначати цілі пізнавальної діяльності, планувати її, виконувати пізнавальні операції у різний спосіб, працювати із джерелами.

Інтелектуальна культура як психологічний феномен є складно-структуроване утворення, що реалізується через когнітивну, регулятивну, комунікативну функції. Інтелектуальна культура – це характер і стиль мислення, пов'язані з духовним кліматом суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Аналіз праць вітчизняних науковців (Є. Сковін, І. Ладенко, В. Лозова, А. Алексюк, М. Чошанов та ін.) показав, що інтелектуальна культура студента – це рівень розвитку його особистості в сфері інтелектуальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Інтелектуальна культура, крім того, є однією з важливих складових планетарного виховання студентської молоді.

Планетарне виховання – це самоорганізований педагогічний процес культурної ідентифікації, соціалізації, духовного розвитку особистості студента, що має екологічний, креативний, діалектичний, інтегральний характер, спрямований на виховання інтелігентної, ноосферної духовної особистості фахівця, здатного до прийняття відповідальних рішень з урахуванням інтересів усього людства, на основі нелінійного, синергетичного мислення. Крім того, це – створення умов для самовиховання, самовдосконалення особистості студента, вектор якого спрямований на усвідомлення людини себе як частки людства, сприйняття його проблем як своїх власних.

Однією з теоретико-методологічних засад планетарного виховання є вчення про ноосферу В. Вернадського. Він розглядав людство як частину біосфери, яка активно діє на цю систему. Виникаюча в процесі біоеволюції людська свідомість, на думку вченого, стає особливим чинником еволюції, значення якого з часом зростає. Трансформація біосфери в ноосферу є логічним завершенням еволюції матерії: всі частини світу, що розвивається, виявляються взаємозв'язаними, і людина закономірно вписується в цей світ[2].

Сьогодні поняття „ноосфера” значно змінилося на відміну від того, яке сформулював В. Вернадський. Зараз із терміном „ноосфера” в деяких учених асоціюється поняття „інформаційне поле”.

За уявленнями В. Вернадського, разом із розширенням області проживання, людство починає являти собою все більш згуртовану спільноту. З цим пов'язано зростання засобів зв'язку, тобто засобів передачі думки, які за останнє століття вдосконалені так, що з'єднують всю планету. „Цей процес – повного заселення біосфери людиною – обумовлений ходом історії наукової думки, нерозривно зв'язаний із швидкістю взаємин, з успіхами техніки пересування, з можливістю миттєвої передачі думки, її одночасного обговорення усюди на планеті” [1].

При цьому людина, на думку В. Вернадського, вперше поставлена в умови реальної відповідальності за життя не тільки в рамках окремої особи, сім'ї чи роду, держав чи їх союзів, але і в планетному аспекті [3]. Вона, як і все живе, повинна мислити і діяти в планетному аспекті тому, що перебуває як єдино свідомо мисляча істота в біосфері, в певній земній оболонці, з якою вона нерозривна, закономірно зв'язана і піти з якої вона не може [3]. На думку В. Вернадського, людина перебуває в умовах єдиного геологічного історичного процесу, що охопив одночасно всю планету.

В. Вернадський бачив неминучість ноосфери, що готується як еволюцією біосфери, так і історичним розвитком людства [4]. Головним і визначальним аспектом ноосфери, який здатний провести всі зміни в біосфері, В. Вернадський вважав саме Розум.

Саме тому, що ноосферний вектор розвитку людства має планетарний характер однією з педагогічних основ планетарного виховання студентської молоді стала ноосферна освіта. Основними положеннями концепції цієї освіти є такі:

1. Ноосфера – це сфера розуму, а ноосферний розвиток – це „усвідомлено кероване природовідповідно орієнтований сорозвиток Людини, Природи і Суспільства, при якому задоволення потреб відбувається без збитку для Всесвіту і подальших поколінь” [9, с.242].

2. Ноосферна освіта має носити випереджаючий характер. Саме вона задає темп і рівень розвитку суспільства [9, с.245].

3. Одна з головних функцій ноосферної освіти полягає в розширенні доступу людей до самопізнання, самобутності особи і досягнень світової науки і інших культур і самоідентифікації особистості в соціумі [9, с.247].

4. В ноосферній освіті особливого значення набуває здатність людини до рефлексії, самовизначення, що забезпечує не тільки самоідентифікацію, але й ідентифікацію з іншими.

Головною метою ноосферної освіти, її, так би мовити, вихідним продуктом, має стати ноосферна особистість. Її основною рисою є здатність включитися в процеси, що відбуваються всередині нообіогеоценозу. Як нообіогеоценоз може існувати тільки завдяки зусиллям ноосферної особистості, так само і ноосферна особистість повною мірою може існувати тільки в умовах нообіогеоценозу. Ноосферній особистості притаманна самодостатність, відповідальність, внутрішня гармонія. Регулювальні процеси в межах ноосфери здійснюються при активній її участі, дозволяючи сформувати нообіогеосферу як сукупність взаємозв'язаних нообіогеоценозів, з'єднаних оптимальними потоками речовини, енергії, інформації таким чином, що управління і їх власна самоорганізація доповнюють один одного [5].

Ноосферна особистість, природно, має володіти ноосферною свідомістю, що повинна відрізнятися від свідомості людини техногенної цивілізації. На думку дослідника В. Спартина [11], домінантними компонентами поняття „ноосферне мислення” є:

- високий рівень критичності;

- установка на створення продуктів, що поліпшують стан біосфери;
- проєктивність;
- установка на кооперативне рішення наукових і виробничих задач;
- розуміння необхідності коеволюції людини і природи (Н. Моїсєєв);
- домінантність на постановку і рішення нестандартних задач;
- установка на розуміння (що спирається на знання) процесів, що відбуваються в природі і людському суспільстві. Тобто, іншими словами, ноосферній особистості притаманний високий рівень інтелектуальної культури.

Глобальна перспектива, тобто бачення і розуміння всього, що відбувається на планеті і в людстві, усвідомлення динаміки світу, його різноманітності і взаємозалежностей, – ще одна важлива характеристика ноосферної свідомості.

Ноосферная концепція освіти врешті-решт визначає шлях до збільшення гармонії світу в цілому, а це стає можливим тільки в результаті осмислення людиною наслідків різного роду взаємодій її з іншими людьми, вмінням побудувати конструктивний діалог, спроектувати наслідки своїх слів, вчинків, думок на оточуючий світ. Послідовна реалізація саме цієї концепції сприяє розумінню таких феноменів, як добро і зло не тільки в руслі суб'єктивного розуміння ідей справедливості, але й у сфері загальнолюдських відносин, що ведуть до гармонійних або до дисгармонійних відносин.

На нашу думку, характерними ознаками ноосферного мислення людини ноосферної цивілізації має стати критичність, креативність, аналітичність, холістичність, евристичність. Тобто, у неї має бути сформований високий рівень інтелектуальної культури. Багато дослідників (філософів, соціологів, педагогів, психологів тощо) відзначають кризу свідомості сучасної людини, що виявляється в невмінні величезної більшості людей вирішувати задачі – і теоретичні, і практичні, особливо якщо задачі – нестандартні.

Але ж якість (культура) мислення виявляється саме в рішенні різноманітних задач, коли потрібні критичність, проєктивність, евристичність, креативність – ознаки справжнього мислення, дійсної інтелектуальної культури.

Сучасна освіта не знає іншого способу ставити справжнє, культурне мислення студентам, окрім як учити їх ставити під сумнів будь-які думки, з якими вони стикаються в навчальному процесі і в повсякденному житті, оцінюючи правильність цих думок. Але цей спосіб застосовується досить рідко, тому на початковому етапі формування системи ноосферної освіти, В. Спартин пропонує звернення до освітніх моделей, в яких упор робиться на розвиток у студентів „критичного мислення”.

Високий рівень інтелектуальної культури як і інформаційної культури має характеризувати інтелектуальну еліту майбутньої планетарної цивілізації.

Уже зараз в університетських аудиторіях формується така еліта. Це сьогоднішні студенти. І від того, якого гатунку буде сформована їхня інтелектуальна культура, залежить якість рішень, що будуть ними ухвалюватися, коли вони ввійдуть у активне професійне життя.

Високий рівень інтелектуальної культури є однією з головних ознак інтелігентності, яка, в свою чергу, є однією з цілей планетарного виховання студентської молоді.

Видатний вчений Д.Лихачов вважав, що інтелігент – це представник професії, пов'язаної з розумовою працею (інженер, лікар, вчений, художник, письменник), і людина, що має розумову порядність [8]. Як відомо, структура свідомості і система цінностей дійсної інтелігенції діаметрально протилежна фанатизму, догматизму й

екстремізму.

На нашу думку, вся історія людства свідчить про те, що освіта є тільки компонентом культури і що виживання людства залежить не від рівня його освіченості і способу використання здобутих знань, а від тих ціннісних установок, які визначають вектор практичного використання цих знань, інакше кажучи – від характеру і типу культури, що складається. І звідси випливає, що в школі (тим більше у вищій) потрібно бачити не вдосконалений «механізм освіти», а повноцінний «інститут культури», здатний формувати не тільки освічених, але повноцінно-культурних людей. Таким чином, застосування культурологічного підходу до проблем освіти і виховання студентської молоді показує потенціал і перспективу розвитку навчально-виховного процесу ВНЗ, а також напрямком цього розвитку – гуманізації, олюднення педагогічного процесу, заміну знанієвої парадигми на культуротворчу.

В інтелігенції, на думку М. Кагана, високий інтелектуальний потенціал виявився міцно зчепленим з потенціалом етичним, знання світу у неї сполучалося із самопізнанням і самооцінкою, які поширювали критичне ставлення до власної поведінки і тим самим зливали раціональну рефлексію з тією формою емоційної рефлексії, яка іменується в етиці совістю [7].

У всіх випадках позиція дійсного інтелігента є не імпульсним, не свідомим рішенням людини, а результатом інтелектуальної рефлексії, болісних роздумів, внутрішнього діалогу, іноді взагалі перешкоджаючих практичній дії.

Студенти повинні не тільки навчитися знаходити користь зі своїх здібностей та набутих завдяки ним знань, але й не соромитись таких якостей, як милосердя, совісність, доброта, чесність тощо. Вони повинні одночасно бути діловими людьми і романтиками, практичними в побуті і закоханими в мистецтво, вони повинні знати життя і людей не по книжках і вірити в можливість удосконалення життя і людей [6].

Г. Померанц висловлює майже такі самі думки, розмірковуючи про відмінність інтелігента від інтелектуала. Він вважає, що ця відмінність полягає у відчутті тривоги, відчутті, що світ у кризі, що все порушено, і ти покликаний якимось цю справу виправити – це ось те, що складає відмінність інтелігента від інтелектуала. Інтелектуал знає, що його справа – займатися своєю професією [10].

З погляду формальної логіки виходить, що всякий інтелігент є інтелектуал, але не всякий інтелектуал є інтелігент. Дослідники роблять висновок, що на пострадянському просторі розмивається шар антиміщанськи орієнтованих інтелектуалів, а збільшується частка інтелектуалів із міщанською, науково кажучи утилітарною орієнтацією [12].

Видатний російський вчений Д. Лихачов вважав, що основний принцип інтелігентності – інтелектуальна свобода, – свобода як етична категорія. Не вільна інтелігентна людина тільки від своєї совісті і від своєї думки [8].

Таким чином, сутність і мета планетарного виховання – формувати ціннісну планетарну свідомість особистості, фундамент якої не раціональний, а емоційний, бо цінності – і етичні, і релігійні, і політичні, і естетичні, і екзистенційні, і художні – переживаються, і лише пережитими стають стимулами поведінки, що спирається на знання.

Радикально міняти систему цінностей, що вже склалася у сформованій родині і школою людини, надзвичайно важко. Виходячи з того, що свідомість поколінь, що входять в життя в XXI столітті, відрізняється високим рівнем

раціональності і прагматичності, місія вищого навчального закладу, на нашу думку, полягає в тому, щоб робити інтелігентність усвідомленою якістю молодшої людини, що розуміє її значення в житті людства на нинішньому етапі його історичного розвитку, що розуміє значення недоступної минулим епохам єдності людства і відповідно пріоритету загальнолюдських цінностей в життєдіяльності особистості.

Гносеологічним фундаментом інтелігентності, на думку М. Кагана, в наш час є гуманітарні знання, що необхідні кожній людині з вищою освітою незалежно від профілю навчання. Причому вони необхідні не професійно, а екзистенційно, тому що здатні спрямовувати всю її життєдіяльність, її соціальну активність, її спілкування з іншими людьми і на користь людини як індивіда, і як члена соціально-етнічної чи статево-вікової групи, і на користь усього людства.

Наш аналіз наукових уявлень про сутність інтелігентності та роль інтелігенції в суспільстві дозволяє коротко сформулювати основні риси інтелігентності:

- свідомо соціальна та планетарна відповідальність;
- суспільно і планетарно значуща мотивація своїх професійних дій;
- етична відповідальність за отримання і трансляцію духовних загальнолюдських цінностей;
- масштабність соціально-цільових установок і професійних інтересів;
- планетарна свідомість, відсутність елементів станової замкнутості, провінційності мислення;
- потреба у виробленні особистісного ставлення до соціально-значущих подій та явищ, що впливають на долю людства;
- чуйне, уважне ставлення до оточення, здатність до емпатії, прагнення зрозуміти позицію партнера зі спілкування, мотиви його дій та вчинків, розвинена саморефлексія;
- контактність, уміння спілкуватися з людьми різного соціального походження та інтелектуального розвитку, різної культурної і національної ідентифікації, різних світоглядів та ідеологічних установок;
- постійне прагнення до етичного, духовного, культурного, професійного самовдосконалення;
- креативність як спосіб життя, прагнення оптимально реалізувати не тільки свій творчий потенціал, але й потреба до залучення до творчості оточення (зараження творчістю). Здатність і потреба вести творчий пошук в будь-яких умовах і досягати конкретного результату.

Високий рівень інтелектуальної культури є передумовою для вирішення різноманітних проблем у екологічному, політичному, соціально-економічному, культурному розвитку людства в його ході до єдиної планетарної цивілізації.

Задачами інтелектуальної культури у складі планетарного виховання виступають такі:

- забезпечення свідомого прийняття цінностей планетарного виховання на основі проведення інтелектуальних дій (аналізу, синтезу, узагальнення, дедукції та індукції тощо);
- забезпечення якісного відбору, обробки та використання інформації планетарного характеру з різноманітних джерел;
- систематизація знань планетарного значення;
- корекція своїх дій і діяльності у відповідності до аналізу інформації планетарного характеру;
- прогнозування можливих подій планетарного значення;
- запобігання впливу неперевірених та деструктивної інформації «фейкового» характеру.

Функціями інтелектуальної культури у складі планетарного виховання виступають:

- розвивальна. Інтелектуальна культура має розвивати у студентів основи критичного та креативного мислення, здатність та бажання безперервної освіти;

- профілактична. Інтелектуальна культура дозволяє особистості запобігати впливу деструктивної інформації «фейкового» характеру, запобігати помилок у відборі, аналізі та використанні різноманітної інформації з різних джерел;

- прогностична. Високий рівень інтелектуальної культури дозволяє на основі аналізу інформації за допомогою інтелектуальних дій прогнозувати не тільки можливі події в планетарному масштабі, але й вибудувувати на основі цього аналізу тактику і стратегію свого життя і життя своїх близьких;

- корекційна. Високий рівень інтелектуальної культури дозволяє на основі аналізу інформації з різних джерел про тенденції планетарного розвитку скорегувати свою поведінку і діяльність таким чином, щоб вони відповідали основному гуманістичному вектору розвитку людства.

Треба зазначити, що один окремо взятий метод чи технологія формування інтелектуальної культури студентської молоді не може дати великого ефективного результату. Такий результат може дати тільки використання комплексу таких методів і технологій. Для складання такого комплексу потрібно визначити низку критеріїв, що відповідають загальній меті та завданням інтелектуальної культури у складі планетарного виховання студентської молоді. Такими критеріями відбору методів і технологій формування інтелектуальної культури студентської молоді в складі планетарного виховання можуть виступати:

- спрямованість на формування і розвиток навиків інтелектуальних дій (рецензування, опонування, конспектування, реферування тощо);

- спрямованість на формування основ критичного мислення (дискусії, диспути, опонування, «круглі столи», навчальна полеміка тощо);

- спрямованість на формування і розвиток інтелектуальної творчості («мозковий штурм», різні технології формування творчого мислення тощо);

- спрямованість на формування і розвиток навиків роботи з інформацією (робота в Інтернеті, соціальних мережах, пошук інформації за заданими параметрами тощо).

Висновки. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Отже, проведений аналіз відносин планетарного виховання студентської молоді та її інтелектуальної культури показав, що високий рівень інтелектуальної культури майбутніх фахівців є невід'ємною складовою планетарного виховання студентської молоді. У той же час високий рівень інтелектуальної культури особистості є й однією з головних умов ефективного планетарного виховання майбутньої інтелектуальної еліти суспільства, запорукою свідомого прийняття нею загальнолюдських планетарних цінностей, ухвалення рішень і діяльності, що відповідає гуманістичному вектору розвитку людської цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Аллен Р. Д. Наука о жизни: пособие для учителя / Р. Д. Аллен. – М. : Просвещение, 1981. – 304 с.

2. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 519 с.

3. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 271 с.
4. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1989. – 261 с.
5. Данилова В. С. Философское обозначение концепции нообиосферы / В. С. Данилова // Вестник Московского университета. Сер. 7: Философия. – 2004. – № 2. – С. 50-64.
6. Зеленов Є. А. Интелегентність як мета виховання / Є. А. Зеленов // Освіта на Луганщині. – 1997. – № 3. – С. 12-14.
7. Каган М. С. Воспроизводство российской интеллигенции как педагогическая проблема [Электронный ресурс] / М. С. Каган. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/kagan/repr_1.html.
8. Лихачев Д. С. О русской интеллигенции. Письмо в редакцию // Новый мир. – 1993. – № 2. – С. 3-9.
9. Маслова Н. В. Ноосферное образование / Н. В. Маслова. – М., 1998. – 289 с.
10. Померанц Г. С. Интеллигенция, интеллигенты и интеллигентность / Г. С. Померанц. – Режим доступа: http://www.pomeranz.ru/p/lect_intell.htm
11. Спартин В. Ноосферная педагогика. О формировании ноосферного менталитета. – Режим доступа: http://www.ihst.ru/~biosphere/Mag_2/spartinA.htm
12. Яркова Е. Н. Утилитаризм как тип культуры: концептуальные параметры и специфика России / Е. Н. Яркова. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2001. – 392 с.

Reference

1. Allen, RD 1981, *Nauka o zhizni*, Prosveshhenie, Moskva.
2. Vernadskij, VI 1988, *Filosofskie mysli naturalista*, Nauka, Moskva.
3. Vernadskij, VI 1991, *Nauchnaja mysl kak planetarnoe javlenie*, Nauka, Moskva.
4. Vernadskij, VI 1989, *Biosfera i noosfera*, Nauka, Moskva.
5. Danilova, VS 2004, 'Filosofskoe oboznachenie koncepcii noobiosfery', *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 7: Filosofija*, no. 2, pp. 50-64.
6. Zelenov, YeA 1997, 'Intelihentnist yak meta vykhovannya', *Osvita na Luhanshchyni*, no. 3, pp. 12-14.
7. Kagan, MS *Vosproizvodstvo rossijskoj intelligencii kak pedagogicheskaja problema*, <http://anthropology.ru/ru/texts/kagan/repr_1.html>.
8. Lihachev, DS 1993, 'O russkoj intelligencii. Pismo v redakciju', *Novyj mir*, no. 2, pp. 3-9.
9. Maslova, NV 1998, *Noosfernoe obrazovanie*, Moskva.
10. Pomeranc, GS *Intelligencija, intelligenty i intelligentnost*, <http://www.pomeranz.ru/p/lect_intell.htm>.
11. Spartin, V *Noosfernaja pedagogika. O formirovanii noosfernogo mentaliteta*, <http://www.ihst.ru/~biosphere/Mag_2/spartinA.htm>.
12. Jarkova, EN 2001, *Utilitarizm kak tip kultury: konceptualnye parametry i specifika Rossii*, Sibirskij hronograf, Novosibirsk.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2015р.